

Четверта заповідь “Не вбий того, хто дихає” є розширеним варіантом шостої Біблійної заповіді “Не вбий” і поширюється на тварин та доквілля. Шоста заповідь “Останнього Заповіту” не кради у людини, не кради у Природи, не кради в атмосфері, не кради у Всесвіті є розширеним варіантом восьмої Біблійної заповіді (Не кради). Замість сьомої та десятої Біблійних заповідей (відповідно: “Не чини перелюбу” та “Не жадай жінки ближнього твого”), а також настанов Ісуса Христа (Мт.5.27-32) щодо пожадливості, перелюбу та розлучення в “Останньому Заповіті” пропонується інше розуміння цих питань: “Шлюбні стосунки без Любові та гармонії – перелюб. Пожадання поза Духовністю – ментальний блуд”.

ВББЮ має свою символіку – рівносторонній хрест, що символізує людське тіло з розпростертими руками (образ Марії Деві Христос), а також хрест у п'ятикутній зірці – “Хрест і троянда” (“Хрест – Отець Небесний, Зірка – Містична Троянда – Мати Світу”).

Молитовний комплекс ВББЮ складається як з рифмованих (вірші М.Цвигун), так і звичайних молитов. Хрестяться юсмаліани зправа наліво з'єднаним великим, вказівним та середнім пальцями правої руки, при цьому вимовляють: “Господь-Марія-Деві-Христос”.

Віроповчальна доктрина ВББ, після відомих подій, пов'язаних з його розколом, суттєво переглянута послідовниками М.Цвигун. Зняті, зокрема, деякі обмеження. Однак, культова практика юсмаліан, форми і методи місіонерства, впливу на adeptів потребують детального вивчення і уваги.

До ізотеричних НР належать теософські та антропософські об'єднання, послідовники Гурджієва, “Віра Світла”, “Братство Грааля” тощо. Особливого поширення в Україні вони не знайшли.

Окремою складовою НР є відродження язичництва, яке не входить по-суті до неорелігійного комплексу, оскільки йдеться не про появу нового явища, а саме про відродження старого. Цей процес досить помітний і динамічний. В Україні утворені громади послідовників відомих язичницьких пророків Володимира Шияна та Лева Силенка, прихильників РУНвіри, Національної віри, лицарів сонячного ордену тощо.

Проведений аналіз дозволяє зробити деякі висновки та прогнози. Перше, неорелігійне середовище в Україні розвивається досить динамічно як за кількісними показниками, так і за якісними. Мається на увазі адаптація НР до сучасного українського соціуму. Друге, цей процес має незворотній характер, кордони нетрадиційної релігійності розширюватимуться й надалі, хоча поза сумнівом, християнська домінанта збережеться. Третє, не дивлячись на неадекватне сприйняття окремих НР у суспільстві, послідовне унормування їхньої діяльності, на наш погляд, можливе не на шляху спеціальних заборонних чи обмежувальних актів, а через безумовне дотримання релігійними організаціями чинного законодавства України про свободу совісті. Зрештою це суперечило б конституційному положенню, за яким обмеження релігійної діяльності можливе лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення та захисту прав і свобод інших людей.

Сергій Свистунов*

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Функціональне зіткнення цивілізацій і глобальний виклик Україні

Модернізація світового суспільства, розвиток науково-технічного прогресу вивело людство на якісно новий – глобальний рівень. У XXI ст. світ увійшов вже під знаком всеохоплюючої глобалізації: глобальні катастрофи, глобальний вплив етноконфесійних конфліктів, глобальна транснаціональна економіка, глобальна мережа Інтернет тощо. І, нарешті, глобальний теракт 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку, який певним чином

* ст.наук.співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ, к.філос.н.

відмежував старий світ від нового і по-новому поставив питання про взаємозв'язок і взаємодію світових культур, передусім найбільш структурованих, – західної (іудео-християнської) й ісламської.

Слід усе ж таки сказати, що головною причиною глобальних конфліктів є не протистояння цивілізацій, релігій або націй, а конкуренція певних соціально-економічних структур, організацій і регіонів. Ця конкуренція вийшла за межі національних кордонів і стала постійно діючим фактором глобалізації у світі.

Одне з багатьох визначень глобалізації дав М.Уотерс. Він визначає глобалізацію як соціальний процес, у ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем, і населення все більше усвідомлює зникнення цих кордонів. С.Л.Удовик додає, що під глобалізацією також мається на увазі розповсюдження західної моделі розвитку на усі інші країни планети, що, фактично, служить теоретичним обґрунтуванням однополюсного (універсального й ідеального) світового порядку.¹

Глобалізація, відтак, уявляється нам перш за все як тотальний науково-технічний прогрес, який за умови розвитку комунікацій, лібералізації торгівлі і вільно діючих економічних законів надає його учасникам можливість отримати максимальний прибуток, а також тягне за собою зближення людей, стандартизацію життя, трансформацію й уніфікацію національних культур і конфесій, тобто до змін в усіх сферах життя як на світовому, міжнаціональному, так і на національному рівнях.

На межі тисячоліть головною сценою міжконфесійних комунікацій стала глобалізація, яка значно впливає на всі релігійні процеси в християнському світі. Ще якихось 150-200 років тому загальною нормою було так зване “сільське”, сусідське спілкування, етноконфесійні кордони було чітко визначено. Проте в наш час етноси зіткнулися, конфігурація їх розселення налягли одна на одну. Зростає “перемішування” націй. Збереження етнічної, етно-конфесійної чистоти стає все більш складною проблемою. В Україну десятками тисяч прибувають легальні й нелегальні мігранти з країн, про які ще двадцять років тому можна було почути лише з повідомлень ЗМІ. Вони приносять звичаї й вірування, які суттєво відрізняються від традиційних.

Виходячи із надзвичайної концентрації економічної, військової, політичної влади за часи ажіотажу щодо глобалізації в руках Америки, можна вважати, що глобалізація, якою вона зараз є у сфері діяльності указаних факторів, являється американоцентричною і по суті і, по формі. В усякому разі головний вектор цього процесу зорієнтоване у напрямку транспортування різноманітних ресурсів із найбільшій частини світу до багатих країн і, в першу чергу, США.

Глобалізація світового суспільства має безліч проявів: фінансово-економічний, технологічний, комунікаційний, соціальний, культурний, етичний, а також релігійний. На жаль, більшість проблем сучасного однополюсного світу не вирішуються раціонально в силу нездатності ліберального ринку до саморегуляції в усіх сферах. Суттєво посилюються контрасти злиденності й багатства. І тоді на перший план виходять ірраціональні сили, які з характерним для них асиметризмом і фанатизмом утручаються у вирішення проблем на свій розсуд.

Чи був теракт у Нью-Йорку й захоплення Америкою Афганістану проявом зіткнення цивілізацій? Якщо сприймати зіткнення цивілізацій як війну цивілізацій, то ні. Якщо ж широко подивитися на це питання, як на прояв боротьби аналогічній конкуренції на ринку, - то так. І відбувається таке протиборство цивілізацій постійно практично в усіх куточках світу. І виглядає це здебільше як конкурентна боротьба етносів і конфесій. Це відбувається і тоді, коли намагаються купувати товари лише своєї національної марки, і тоді, коли європейці здригаються, почувши поруч гортанну арабську мову, і тоді, коли білі американці не бажають з'являтися в китайському, чи африканському кварталах Чикаго або Лос-Анджелеса. Татарські й слов'янські села в Криму несуть на собі також відбиток різних цивілізацій і це можна побачити неозброєним оком. Місцевій владі приходить постійно докладати багато зусиль для запобігання конфліктам внаслідок

¹ Цит. за: Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. – М., К., 2002. – С. 1.

різного підходу до одних і тих самих питань у представників ісламської й православної (християнської) культур.

Тому можна говорити про зіткнення цивілізацій у певних сферах життєдіяльності людини і на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному, місцевому, груповому й міжособистісному рівнях. І навіть на глобальному рівні відбуваються лише функціональні зіткнення: військове захоплення Афганістану й Іраку змінило політичну владу, але нічого не змінює у відношенні їх до ісламської цивілізації. Більш того, в Іраку різко посилюється ісламський фундаменталізм і курдський сепаратизм. “Демократичне” розчленування Югославії призвело до появи криміналізованого й агресивного напівдержавного утворення в Косові.

Тобто, процеси культурного й етноконфесійного розвитку не піддаються в повному обсязі впливу США і їх союзників, незважаючи на всі зусилля. Етноконфесійні трансформації відбуваються перш за все внаслідок внутрішніх передумов. Зовнішній фактор може лише прискорити або загальмувати такі процеси.

У свій час глобальним було протистояння двох соціально-політичних систем: соціалістичної й капіталістичної. Після розпаду СРСР США отримали монопольну владу у світі. Але водночас по законам конкуренції почали активно формуватись й ідеологічно оформлюватись організаційні структури, що протидіють лідерам глобалізації. Як відзначає керівник Аналітичного центру стратегічних соціальних і політичних досліджень Інституту соціально-політичних досліджень РАН Левашов В.К., “небажання західних країн замінити принципи насилля й конкуренції на принципи співробітництва й партнерства створили умови для появи на світовій арені релігійної фундаментальної опозиції, що явно змінило конфігурацію й зміст усієї системи безпеки. На відміну від цілком раціонального в атомну епоху принципу класової ідеології марксизму – мирного співіснування – вакуум відносин між першим – багатим і третім – бідним світами було заповнено все зростаючим, спрямованим проти США, релігійним екстремізмом”. Тобто, відразу після “періоду “холодної війни”, світова цивілізація без затримки увійшла в період катастроф, що продукується перш за все соціальною й політичною невлаштованістю глобального суспільства, яке народжується”.¹

Ці глобальні катастрофи не обминули Україну, а відтак актуалізували й загострили міжконфесійні та міжнаціональні відносини й у нас.

Глобалізація сама по собі не абстрактна й хтонічна сила і має своїх головних провідників, послідовників, сателітів, індіферентних та антиглобалістів – послідовних і латентних. Виходячи з американоцентричності сучасної глобалізації можна спрогнозувати підходи різних конфесій до цього процесу. Але і тут знову ми визначимо лише потенційність, певну логічну схему, раціонально визначене місце у складному й багатоманітному процесі глобалізації. В реальній ситуації аналізу діяльності конкретної конфесії важливими будуть також суб’єктивні фактори, традиції тощо. Тому можна віднести до головних провідників і послідовників глобалізації більшість протестантських конфесій. Провідниками, безумовно, будуть ті протестантські конфесії, які зародилися у США, або мають там свої центри, головні офіси. Саме ці конфесії ми бачимо у числі лідерів змін в Україні, саме у них відбуваються найбільш радикальні трансформації, що відповідають тенденціям американоцентричного глобалізаційного процесу.

Католицька церква з приходом Кароля Войтили стала загально визнаним лідером у глобалізації релігійної діяльності. Довгий час США противились такому статусові Ватикану і між ними навіть не було офіційних державних стосунків. Уряд найбільшої протестантської країни світу підтримував і просував на нові території свої американізовані деномінації. Але, ще за часів Рейгана, США вимушені були визнати існуючі реалії. Безумовно, їм у цьому допомогла велика й заміжня католицька громада. Активно діє Ватикан і в Україні. А візит Папи римського в Україну дійсно був глобальним явищем.

¹ Левашов В.К. Глобализация и социальная безопасность // Социологические исследования. – 2002. - № 3. – С. 25.

Як уже було з'ясовано, не всі зміни й трансформації, що їх спричинив процес глобалізації виявилися прогнозованими й керованими, не зважаючи на використання величезних ресурсів західними країнами. Сильна взаємозалежність суб'єктів і об'єктів дії спричиняє велику невизначеність. Найбільше це проявляється у сфері людського духу, в релігійній сфері.

Відомий філософ і політичний діяч Збігнев Бжезінський вважає, що зараз узагалі починається “нова ера людства”. Протягом більшої частини історії людство намагалося “контролювати зовнішні фактори нашого існування”. Проте в наш час усе більше проблемних питань, які “постають перед нами, стосуватимуться внутрішніх факторів існування, внутрішнього світу, а не зовнішнього”. Він говорить: “Із філософської точки зору, ми збентежені, а з релігійної – у стані невизначеності”¹.

Інформаційна революція і кардинальні трансформації в етноконфесійному середовищі України

В чому ж релігійна невизначеність? Чому вчені не можуть однозначно визначити майбутній стан церков? Що тут детерміновано ризикованими технологіями НТП, а що – ірраціоналізмом людини?

Відомо, що сучасна інформаційна революція спонукає до багатьох змін у релігійно-церковній діяльності. Саме завдяки Інтернету та іншим новим інформаційним технологіям релігія та національна ідеологія можуть стати більш доступними для етноконфесійних груп. Відбувається і відповідна ломка стилю життя. Так, усі ведучі протестантські церкви України (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти сьомого дня, харизмати тощо), а також католики й греко-католики мають постійний електронний зв'язок з обласними осередками. Одна за одною створюються веб-сторінки, в тому числі й окремими громадами. Особливо активні неорелігії і напіврелігійні об'єднання, більшість послідовників у яких – інтелігентна молодь. Поступово приходить розуміння боротьби за Інтернет-простір і до православних. Найбільш активно взялися за створення веб-сторінок в Українській православній церкві.

Соціум України є системою суспільного співжиття людей, які відносяться до різних етнічних і конфесійних груп. В сучасних умовах швидкої трансформації українського суспільства актуальною проблемою є аналіз змін, які відбуваються як у соціумі в цілому, так і в окремих групах. Головними чинниками соціуму являються, як відомо, свідомість, діяльність і спілкування. Результатом їх складної взаємодії є різноманітний світ культури людства. Особливість культури, яка створюється в нашій країні, детермінована перш за все особливостями свідомості, традиційними видами діяльності й специфікою спілкування етносів, що населяють Україну.

Разом із тим відомо з фундаментальних досліджень М. Вебера і деяких інших вчених, що існує достатньо стійка релігійно-культурна специфіка в діяльності й спілкуванні і, відповідно, свідомості. Достатньо порівняти спосіб життя татар-мусульман і православних росіян і українців в умовах одного і того ж Криму. Проте існують певні відмінності і в середині однієї нації, етносу. Так, існує багато непорозумінь між віруючими традиційного православ'я й протестантами баптистами чи адвентистами. Проте вони разом активно критикують неохристиян-харизматів тощо. Тож для повного і адекватного аналізу суспільної свідомості, суспільної діяльності й спілкування в різних вертикалях, горизонталях, прошарках і колах соціуму важливо враховувати багатоманітні етноконфесійні відмінності народу України.

Отже, глобалізацію, по-перше, як процес комунікації, активно сприяє зростаючому взаємозв'язку всіх суспільних груп світу між собою, і, по-друге, як діяльність, справляє зростаючий вплив і поширює події, що відбуваються в одній суспільній групі на інші суспільні групи планети. В наш час жодна конфесійна чи етнічна група не можуть бути повністю ізольованими. Тож неможливим стає ігнорування існування інакше думаючих, людей інших національностей і рас. Толерантне співіснування різних етноконфесійних груп стає не тільки загальноновизнаною нормою, а й умовою виживання.

¹ Див.: День. – 17. 08. – 1999.

Одна з головних проблем у тому, що ідеологія глобалістів (раніше вони називалися технократами, лібералами тощо) базується виключно на технологічному детермінізмові. Так, Френсіс Фукуяма прямо заявляє: "...Головною рушійною силою в історії людства є не численність культур, а загальний прогрес модернізації, інституційними виявами якого є ліберальна демократія та орієнтована на ринок економіка".¹

Тому, спираючись на такий спрощений, а примітивний підхід світові фінансово-економічні структури силою примушують окремі країни змінювати свої внутрішні закони, перш за все в області політики і господарського права, щоб усі вони підійшли під один певний стандарт. При тому не береться до уваги релігійно-культурна особливість тієї чи іншої країни. І якщо в православних регіонах таку глобальну політику сприймають з обуренням, але організовано не протидіють, то в ісламських регіонах мотивів для агресивної протидії набагато більше. Певним організуючим початком є "політичний іслам" і мусульманське право. Протистояння правових норм і традицій західного (романо-германського та англо-саксонського) права, з одного боку, і мусульманського – з іншого, - є ще одною з фундаментальних проблем глобалізації. Таким чином, зміни в сфері комунікацій, в нормах економічної й політичної діяльності, що відбуваються, приводять до появи проблем і конфліктів у сфері духовності, і перш за все – в релігійній.

Чому саме ісламські організації проявляють найбільшу активність у протиборстві агресивним глобалізаційним діям Америки? Тут можна назвати декілька факторів і перш за все її незалежність, дистанціювання від національної держави і навіть зверхність над нею. Велике значення має конфесійна згуртованість і організованість. Третім фактором уявляється сугубий монотеїзм, а четвертим – уплетеність ісламу в побутове життя, дієвість його норм і законів для мусульман. Важливим також є певна молодість ісламу, незавершеність його циклу розвитку у порівнянності з буддизмом, християнством і іудаїзмом.

Відомо, що зміни в області духовної культури, етноконфесійні зміни не можуть відбуватися так швидко, як змінюється покоління автомашин і комп'ютерів. В цих "тонких" сферах діють свої закони, які не можна скалькулювати й перекласти на мову фінансів і цифр. Тобто провідники глобалізації (ті, хто отримує найбільший зиск) повинні були б реагувати не тільки на фінансову й техніко-економічну інформацію, а й на соціальну, культурну, конфесійну тощо. Відомо ж, коли людину не бажають чути, то вона нервує й кричить; коли ж ігнорують велику групу людей, то вони можуть згуртуватися навколо харизматичних провідників і релігійної ідеології і піти на "святий" бій за своє право на пристойне існування. І тоді аутсайтери стають амбітними лідерами, дії яких спрогнозувати вкрай важко.

Глобалізація і відповідний розвиток комунікацій приводить до конвергенції у релігійній сфері, що об'єктивно відповідає інтернаціоналістичній сутності як християнства, так і ісламу. Розвиток міжконфесійного комунікативного зв'язку і транскультурні взаємини призводять до трансформацій, що пришвидшуються завдяки цілеспрямованим змінам і інноваціям. В середині релігійних організацій також можуть відбуватися відносно швидкі зміни, опосередковані глобалізацією, зовнішніми культурними й соціально-економічними змінами.

Такі зміни, як відомо, різко гальмуються при конфронтації. В умовах зовнішнього конфлікту й активної конкурентної боротьби релігійні організації сильно згуртовуються. Міжконфесійні комунікації обриваються і процес глобалізації зупиняється на цій території. Так відбулося, до речі, в Югославії, коли протестантсько-католицький Захід намагався приборкати православну Сербію. Країни НАТО навіть називали Сербію "чорною дірою". Зараз приходить чути від деяких західних діячів, що Україна також є "чорною дірою". І це не може не хвилювати...

Теорія соціологічного конфлікту в дії

¹ Фукуяма Ф. Конфлікт Ісламу та Модернізації // День. – 2001. – 24 листопада.

Проблеми глобалізації створили у світі велике і подекуди нестерпне напруження. І тоді в “повній” красі спрацювала соціологічна теорія конфлікту. Ще М. Вебер наголошував на можливості конфліктів, при наявності таких факторів: нерівний доступ до благ закономірно і неминуче породжує конфлікти різних частин системи; в усіх соціальних системах є нерівномірний розподіл обмежених кількісно цінних ресурсів; конфлікти інтересів рано або пізно викликають відкрите зіткнення між власниками і не власниками інших ресурсів. Особливу роль він приділяв релігійно-культурним факторам. Унаслідок чого, конфлікти, що викликають, реорганізують соціальну систему, створюючи нові види нерівності, що служить поштовхом для нових конфліктів, змінам і т.п.

Американський соціолог Л.Козер визначає соціальний конфлікт як ідеологічне явище, яке відображає прагнення й почуття соціальних груп та індивідів у боротьбі за об’єктивні цілі: влада, зміна статусу, перерозподіл доходів, переоцінка цінностей тощо. Він вважає, що кожне суспільство має в собі певні елементи напруги і потенційного соціального конфлікту. Останній є важливішим елементом соціальної взаємодії, яка сприяє руйнуванню або зміцненню соціальних зв’язків.¹

Як уплинув теракт 11.09.2001 на світове суспільство, на його соціальні зв’язки? Страх запанував не тільки в Америці, а й у Європі й у нас в Україні. Численні соціологічні опитування довели, що різко збільшилися есхатологічні настрої. Від чверті до третини респондентів вважали, що розпочнеться третя Світова війна. Глобальна трагедія разом із тим рельєфно проявила головні вектори взаємовідносин етносів і конфесій. Незначні протиріччя відішли на другий план і відкрилися нові стратегії комунікації й взаємодії.

Якщо в ХХ столітті всі зусилля Заходу потрібно було спрямовувати на розчленування СРСР і послаблення Росії, то після 11.09.01 з’ясувалося, що потрібно згуртовуватися в рамках іудео-християнської цивілізації. В умовах розгорнутої деякими колами антиісламської істерії між політиками регіонів західного й східного християнства позначилося потепління й зближення. Більшість православних християн у такій ситуації скоріше пригорнуться до Європи і таким чином посилять і захистять Захід. Відповідно відбувається і стирання етнічних кордонів.

Проте є й інші приклади, коли деякі православні ультрапатріоти, як то радикальні українські націоналісти або російські монархісти, які не проти блокуватися з “політичним ісламом” у протидії американському імперіалізму. Так вважають учасники круглого столу представників православних ЗМІ Росії “Глобалізація й спасіння душі”. За словами учасника зустрічі ігумена Олексія (Просвірніна) головного редактора журналу “Ревнитель православного благочестя” “сучасний варіант глобалізації під диктовку Заходу є не що інше, як **спроба предтеч антихристових створити реальні політичні умови для воцаріння свого богохульного властеліна**”. А відтак “протистояти “богоборчеському Заходу”, який очолює США здатна лише “єдина сила - Русь Свята” у вигляді Російської імперії”.² Є прихильники таких ідей і в українському православ’ї.

Взагалі, трагічна дата 11.09.01. стала відправним пунктом важливих трансформацій у глобальних відносинах християн і мусульман. Цей акт терористичної діяльності ісламської екстремістської організації все ж таки привів й до суттєвих трансформацій на усіх рівнях; постало питання необхідності проведення діалогу. Діалог, який би він не був малопродуктивний усе ж краще ніж акції терористичні й анти терористичні.

Раціональні доводи щодо необхідності пошуків діалогу виходять також і з точки зору зростання економічної могутності й народонаселення країн ісламу. Так 18 провідних ісламських країн світу продукують у рік 1247 млрд. доларів США доданої вартості. Це

¹ Современная западная социология. – М., 1990. – С. 250.

² Глобализация и спасение души. Круглый стол в Санкт-Петербурге. 1 октября 2001 г. // <http://www.rusk.ru/Patriot/Polinf/po4.htm>.

набагато більше ніж Китай. Наш південний сусід Туреччина за рік виробляє 200 млрд. доларів доданої вартості, що у майже сім разів більше, ніж в Україні.¹

Слід додати, що населення Туреччини зараз більше, ніж у нашій країні на 20 мільйонів, тоді як 50 років тому населення України було вдвічі більше, ніж у Туреччині й економіка наша була набагато сильнішою. Варто зважити і на те, що в усіх ісламських країнах і регіонах приріст населення високий і відбувається постійно. Мусульмани складають зараз приблизно п'яту частину населення світу і їх доля постійно збільшується. Збільшується доля мусульман і в нашій країні. Етнічні групи, які проживають в Україні і відносяться до ісламської культури, мають набагато вищий приріст людності ніж християнські етноси. Також більшість емігрантів в Україні – мешканці країн, де домінує іслам.

Особливості механізму трансформації етноконфесійного середовища

Коли українське суспільство залишилося сам на сам із безліччю своїх і глобальних проблем у важку епоху змін, то у сфері духовної діяльності залишилися великі прогалини. Неконсолідована політична влада розірвала на окремі шматки весь український соціум. Православ'я не справилося з роллю морального авторитету і ведучої ідеологічної сили суспільства і само опинилося в глибокій кризі.

Як же впливають процеси глобалізації на певні релігійні організації? Зміни і трансформація виявів релігійної духовності все ж таки залежить у значній мірі від церковного керівництва, від освіченості й цілеспрямованості діяльності священослужбовців. В минулих століттях при домінуванні ієрархічного управління в церквах процес трансформацій відбувався дуже повільно й майже непомітно. В сучасних умовах глобальної міжконфесійної конкуренції, переходу до горизонтального управління, до ринкових відносин в усіх сферах соціально-економічного життя країни різко збільшилося відставання релігійних організацій, в яких не відбуваються зміни. Тепер, щоб не відстати від темпу й потреб життя потрібно також упроваджувати кардинальні, інноваційні за змістом зміни.

Спираючись на останні явища, неохристиянські конфесії активізують спрямовану на особу пропагандистську діяльність. Найбільш конкурентноздатні релігії успішно використовують сучасні технології менеджменту, зокрема, роботу в мікрогрупах, для задоволення соціальних потреб віруючих і спілкування. На тлі значного звуження впливу трудових і учбових колективів, зростає значення соціальних програм релігійних громад. Зростаючі релігійні конфесії в Україні мають, як правило, сильні й послідовні соціальні програми.

Чому люди полишають традиційні конфесії? Адже зміна світогляду – це результат значної духовної кризи. З вивільненням молоді від тиску догматизованою ідеологією, вона отримала можливість вільного вибору. Найчастіше їх приваблює вільний і жвавий обмін думками, який демонструють неорелігії. Тому одна з важливих причин кризи традиційних церков, і швидкого розвитку нетрадиційних релігій в Україні полягає в системі тотального, авторитарного управління, яке існує в традиційних церквах, особливо в православ'ї. Структура релігійних організацій, система управління в них залишились майже незмінними з часів феодалізму.

Як відомо, система тотального, надмірно централізованого управління створює сприятливі умови для правління бюрократів. Останні задовольняють більшість потреб раціоналізованого суспільства. Проте, людські індивіди не можуть задовольнити всі свої духовні потреби і стають більш ірраціоналістичними. Ще більш сильними стають такі прояви ірраціоналізму в суспільстві, де корумпований адміністративний апарат зловживає своєю владою. Складається психічний потенціал великої напруги, який об'єктивно знімається ірраціональними діями.

В цивілізованих державах із розвинутою економікою сильному державному управлінню раціоналізованої бюрократії протистоїть також розвинена структура

¹ Брыль Р. Кто правит миром // Украинская Инвест. Газета. – 2020 (20 августа).

громадянського суспільства. Організації й окремі особи, які складають громадянське суспільство, організують дієвий контроль над дотриманням законності державними установами й інституціями. Розгалужена мережа громадських організацій контролює також і дії новостворених релігійних і напіврелігійних об'єднань. Вони стикаються з останніми на горизонтальному рівні і тому можуть реагувати на їх дії скоріше, ніж централізоване державне управління. Таке усталене громадянське суспільство створює певне культурно-етичне поле. Існуючі організації допомагають новим адаптуватись в культурному середовищі.

Демократизація суспільного життя приводить у цілому до позитивних змін в діяльності релігійних організацій, які працюють у правовому полі держави. Важливими показниками, індикаторами громадянського суспільства, що відбулося в цивілізованих країнах, є загальне виборче право, освітнє право, повна трудова зайнятість і захист прав меншин. Безумовно, що реалізація цих прав відбувається в Україні дуже повільно. Проте ці процеси поступово просуваються вперед.

Негативне вирішення проблем у традиційних українських церквах штовхає молодь на пошуки більш морально чистого і політично не заангажованого релігійного середовища. Як відомо, всі неорелігії саме так себе і рекламують, тобто, небажання ієрархів і вірних традиційних церков, певних політичних і кримінальних сил просуватися до дійсної злагоди в релігійному середовищі стимулює активні світоглядно-релігійні пошуки в українському молодіжному середовищі.

В умовах перехідного періоду й становлення ринкових відносин зростає навантаження на особу. Відповідно збільшується потреба компенсувати напругу в ірраціональній сфері. Цим також може бути пояснена тяга сучасної людини в особистому житті до неорелігій, де домінує ірраціоналізм.

Етноконфесійні чинники трансформацій і змін в Україні

Традиційний для України принцип “моя хата з краю” в умовах сучасного глобального світу вже не спрацьовує. Для Російської імперії ми могли бути “у-країною”, країною, що межує з Диким степом, із “турками”. Українська незалежність дала нам можливість самовизначитись, знайти достатній рівень самоповаги. Нам не личить ставати на краю російської, азійської, чи європейської ойкумени. Адже навіть для далекої Америки наше положення у світі представляється “стратегічно важливим”. Тому ми не можемо відсидітися і на американських “українах”. В умовах відкритого глобального світу потрібно бути конкурентоздатним. Врешті-решт нам пора самореалізуватися як країні зі своїми особистими цінностями і стратегічними інтересами, із сильними етноконфесійним структурами.

В цивілізованих державах із розвинутою економікою сильному державному управлінню раціоналізованої бюрократії протистоїть також розвинена структура громадянського суспільства. Організації, які складають громадянське суспільство, організують дієвий контроль над дотриманням законності державними установами й інституціями. Розгалужена мережа громадських організацій, в тому числі місцевих територіальних етно-конфесійних громад і незалежних засобів масової інформації контролює також і дії новостворених релігійних і напіврелігійних. Вони стикаються з останніми на горизонтальному рівні і тому можуть реагувати на їх дії скоріше, ніж централізоване державне управління. Таке усталене громадянське суспільство створює активне культурно-етичне поле. Існуючі організації допомагають новим адаптуватись у відповідному культурному середовищі.

Важливим чинником дієздатності етнічної групи є її організованість і інституалізація. Традиційно склалося так, що найорганізованішими є етноконфесійні групи, в яких один етнос має одну національну церкву: вірмени, євреї, китайці, японці тощо. І на національній і особливо поза зони традиційного розселення певного етносу національна церква має велике значення як організуюча сила. Вона структурує етноконфесійне населення на будь-якій території.

В свій час в УРСР вищевказані важливі функції виконували районні і територіальні парторганізації. З розвалом КПРС в першу чергу самоідентифікувалися ті республіки, які мали свої національні церкви, або ж їх релігійні центри знаходились за кордоном СРСР. Але найбільш чітко ця модель прослідкується в Югославії.

Особливістю в Україні є фактично неподільні територіальні громади етнічних українців і росіян на всій території крім Галичини. Національною церквою для більшості галичан стала греко-католицька, передусім у містах. На інших територіях влада поділена між УПЦ, що знаходиться в юрисдикції Московського патріархату й УПЦ КП. Проте жодна з них не спромоглася розділити територіальні громади за церковною ознакою. Судячи з усього, слов'янська єдність – це факт. Проблема інституалізації і, відповідно, дієздатності територіальних етноконфесійних громад, очевидно, в амбіціях політиків і церковних ієрархів.

Відомо, що територіальні етноконфесійні громади (а не аморфні територіальні громади міст, тим більш великих) у країнах з усталеним громадянським суспільством носять важливий структуруючий характер. Можна зробити висновок, що становлення громадянського суспільства в Україні може відбутися лише за умов консолідації й інституалізації етноконфесійних громад. Причому жодна з церков не може бути державною чи привілейованою. Надзавдання церков – захист людини від сваволі влади: кесарю потрібно віддавати кесарево, а Богу – боже. Належний соціальний захист необхідно надавати людині, яка за Біблією створена за образом і подобою Божою.

Важливими показниками, індикаторами громадянського суспільства, що відбулося в цивілізованих країнах, є загальне виборче право, освітнє право, повна трудова зайнятість і захист прав меншин. Безумовно, що реалізація цих прав відбувається в Україні дуже повільно. Проте все ж ці процеси поступово просуваються вперед.

Сучасна людина не бажає бути рабом, але громадянином, прямим учасником дії. Це природна і закономірна суспільна тенденція нашого часу, особливо для країн іудео-християнської цивілізації. Ральф Дарендорф називав її “індивідуалістичним бунтом проти закостенілої дійсності”. Вказана тенденція соціальної активності поступово проявляється і в релігійному середовищі. Віруючі різних конфесій приймають участь у суспільній і політичній діяльності. Релігійні організації створюють і підтримують діяльність цілої низки освітніх, культурологічних, медичних, просвітницьких, місіонерських і інших організацій.

Разом із становленням української державності стався розкол в українському православ'ї, причини якого майже цілком зумовлені боротьбою певних політичних сил. Ці фактори стримують набуття повноти української державності. Існування трьох ворогуючих православних церков несе в собі загрозу конфліктів, дестабілізації суспільного життя. Існування подібних, але конфліктуючих конфесій безумовно, використовується політичними силами. В період політичної боротьби (майбутніх президентських виборів, тощо) на ґрунті цього латентного конфлікту може виникнути черговий конфлікт із трагічними наслідками. Нецивілізовані методи його вирішення несуть у собі загрозу існування української державності.

Історично так склалося, що по території України пролягає кордон між зонами панування католицизму і православ'я. Це зумовлює їх традиційне протистояння. Православні ієрархи дуже боляче сприймають появу нових католицьких громад на своїх “канонічних” територіях, на появу в костьолах українців і росіян.

Найбільш драматично проявляються ці протиріччя в перманентних конфліктах греко-католицьких громад із православними. Дуже високим був рівень напруженості в стосунках між цими церквами в кінці 80-х на початку 90-х років, коли УГКЦ виходило з підпілля. Це співпало з періодом здобуття Україною своєї незалежності. Такий високий рівень конфліктності зумовлений активним утручанням політичних сил, особливо на Галичині. Відомо, що Народний Рух України і радикальні національні сили використовували відродження УГКЦ як вагомий важіль у захопленні влади в західних регіонах і в Україні в цілому. Вони вважають греко-католицизм частиною своєї ідеології, а тому стимулюють і забезпечують його просування на схід.

Міжцерковні протиріччя, соціально-економічні негаразди і політична криза можуть знов загострити протистояння православ'я з греко-католицизмом в Україні. Це у свою чергу може негативно вплинути на становлення української державності. Можемо прогнозувати, як крайній варіант, навіть виникнення протистояння на кшталт протестантів і католиків в Ольстері, чи в колишній Югославії. До речі, завершений розділ Югославії може надихнути деякі внутрішні сили, так і сили поза її кордонами на "балканізацію" України. Західним країнам непотрібні сильні і самостійні слов'янські країни в Європі. Тому, очевидно, наш шлях до ЄС такий надумано ускладнений.

* * *

У ХХІ ст. світ увійшов під знаком усеохоплюючої глобалізації. Символом часу стали глобальні конфлікти. Головною причиною глобальних конфліктів є не протистояння цивілізацій, релігій або націй, а конкуренція певних соціально-економічних структур, організацій і регіонів, яка стала постійно діючим фактором глобалізації у світі. Глобальні катастрофи не обминули Україну, а відтак актуалізували й загострили міжконфесійні та міжнаціональні відносини.

Глобалізація уявляється нам перш за все як тотальний науково-технічний прогрес, який за умови розвитку комунікацій, лібералізації торгівлі і вільно діючих економічних законів надає його учасникам можливість отримати максимальний прибуток, а також тягне за собою зближення людей, стандартизацію життя, трансформацію й уніфікацію національних культур і конфесій, тобто до змін в усіх сферах життя як на світовому, міжнаціональному, так і на національному рівнях. Глобалізація має безліч проявів: фінансово-економічний, технологічний, комунікаційний, соціальний, культурний, етичний, а також релігійний. Більшість проблем сучасного однополюсного світу не вирішуються раціонально в силу нездатності ліберального ринку до саморегуляції в усіх сферах.

Фактично зіткнення цивілізацій відбувається постійно й практично в усіх куточках світу як конкурентна боротьба етносів і конфесій. Тому можна говорити про функціональне зіткнення цивілізацій у певних сферах життєдіяльності людини і на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному, місцевому, груповому і міжособистісному рівнях.

Зміни в області духовної культури, етноконфесійні зміни не можуть відбуватися так швидко, як змінюється покоління автомашин і комп'ютерів. В цих "тонких" сферах діють свої закони, які не можна скалькулювати й перекласти на мову фінансів і цифр. Процеси культурного й етноконфесійного розвитку не піддаються в повному обсязі впливу ззовні. Етноконфесійні трансформації відбуваються перш за все внаслідок внутрішніх передумов. Зовнішній фактор може лише прискорити або загальмувати такі процеси. Головними провідниками і послідовниками глобалізації є більшість протестантських конфесій, а також католицька церква. Неконсолідована політична влада розірвала на окремі шматки весь український соціум. Православ'я в умовах глобалізації не справилося з роллю морального авторитету і ведучої ідеологічної сили суспільства і само опинилося в глибокій кризі.

Глобалізація по-перше, як процес комунікації, активно сприяє зростаючому взаємозв'язку всіх суспільних груп світу між собою, і, по-друге, як діяльність, справляє зростаючий вплив і поширює події, що відбуваються в одній суспільній групі на інші суспільні групи планети. Неможливим стає ігнорування існування інакше думаючих, людей інших національностей і рас. Толерантне співіснування різних етноконфесійних груп стає не тільки загально визнаною нормою, а й умовою виживання.

Глобальна трагедія 11.09.2001 р. різко збільшила есхатологічні настрої й разом із тим рельєфно проявила головні вектори взаємовідносин етносів і конфесій. Незначні протиріччя відішли на другий план і відкрилися нові стратегії комунікації й взаємодії. Актуалізувалось питання необхідності проведення діалогу.

Територіальні етноконфесійні громади у країнах з усталеним громадянським суспільством носять важливий структуруючий характер. Можна зробити висновок, що

становлення громадянського суспільства в Україні може відбутися лише за умов консолідації й інституалізації етноконфесійних громад. Причому жодна з церков не може бути державною чи привілейованою. Усталене громадянське суспільство створює активне культурно-етичне поле. Існуючі організації допомагають новим адаптуватись у відповідному культурному середовищі. Важливим чинником дієздатності етнічної групи є її організованість й інституалізація. Найорганізованішими є етноконфесійні групи, в яких один етнос має одну національну церкву: вірмени, євреї, китайці, японці тощо. І на національній і особливо поза зони традиційного розселення певного етносу національна церква має велике значення як організуюча сила. Вона структурує етноконфесійне населення на будь-якій території.

Особливістю в Україні є фактично неподільні територіальні громади етнічних українців і росіян на всій території крім Галичини. Національною церквою для більшості галичан стала греко-католицька. На інших територіях влада поділена між УПЦ, що знаходиться в юрисдикції Московського патріархату й УПЦ КП. Проте жодна з них не спромоглася розділити територіальні громади за церковною ознакою. Судячи з усього, слов'янська єдність – це факт.

Етноконфесійні протиріччя можуть бути каталізатором загострення ситуації в Україні. Це у свою чергу може спричинити протистояння на кшталт протестантів і католиків в Ольстері, чи в колишній Югославії. Західним країнам непотрібні сильні і самостійні слов'янські країни в Європі. Тому, очевидно, наш шлях до ЄС такий надумано ускладнений. В умовах відкритого глобального світу потрібно бути конкурентоздатним. Врешті-решт Україні пора самореалізуватися як країні зі своїми особистими цінностями і стратегічними інтересами, із сильними етноконфесійним структурами.

Юрій Кальниш*

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ : ХРИСТІЯНСТВО

Українська держава з перших днів свого існування заявила світу про наміри неухильно дотримуватися принципів демократії і права. На першому місці в ієрархії вищих цінностей нашого суспільства стоять людина, її основні права і свободи, людська особистість.

Україна, як суверенна держава, приєдналася і бере участь в основоположних міжнародних угодах з прав людини, захисту свободи віросповідання. Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція захисту прав і свобод людини, основні положення яких знайшли свій відбиток в Конституції України - це суть і орієнтири уявлень про критерії і стандарти прав і свобод громадян. Піднятися до рівнів цих стандартів, забезпечити ефективне функціонування демократичних інститутів, вільну популяцію ідей і інформації - мета і практична політика Української держави.

Прагнення демократичної держави до всебічної гармонізації суспільного життя, зокрема його духовної сфери, ставить пріоритетне завдання якісного наукового забезпечення процесу формування і впровадження державної політики. Особливе місце в системі нових політичних цінностей сучасної України, на шляху її європейської інтеграції посідає християнство. На перший погляд таке твердження може здатися дивним. Як в постатеїстичній світській державі ХХІ ст. релігія може впливати на формування політичної культури і на функціонування політичних інститутів загалом?

Насправді це питання багатопланове. Воно містить у собі низку проблем. Отже, метою нашого дослідження є з'ясування того, якою мірою християнство, як одна з незаперечно найбільших цінностей європейської культури, може вплинути на

* начальник відділу досліджень державної служби та служби в органах місцевого самоврядування Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування УАДУ при Президентові України, кандидат наук з державного управління, магістр богослов'я